

AVANGARDIZMO SŪKURYJE

Moderniausio žodžio *darymas*

[...]

Avangardistinės poezijos rimai žodį taip pat laisvina iš prasmės: nelabai svarbios darosi eilučių pabaigos (yra vidinis ar grandininis rimavimas), o ir atvestas prie eilutės galo skaitytojas minties nenuspėja – rimai tokie netikėti, jų akustinis valentingumas efektingesnis nei prasmė. Rimai kalambūriniai („jūromis... de jure“, – Binkis), homoniminiai („zodijakai gęsta ... liūdną gęstą“, – Tysliava; „žinau, kad myliu ... Per šimtą mylių“, – Žlabys), tarsi mažytė mįslė, kai vienas žodis telpa kitame („oras ... taksomotoras“, „perkūnija... unija“, – Binkis; „rykštės... vakarykštis“, – Tilvytis), anagraminiai („kalnus... alkanas“, „rauda... audra“, – Boruta), sudurtiniai:

Mano meilė yra *lygi jai*
ir aš tvirtas savo *religijai*.
(Rimydīs)

Ypatingas garsų žaisme grįstos struktūros naujumas – tai kai kurie „nesuprantami“ dadaisto imażinisto Morkūno eilėraščiai, kraštutinio subjektyvumo kalbėjimas (okazionalinė sistema). Bet ryškinamas dadaistų itin brangintas žodžio savarankiškumas ir jo vidinė alchemija. Eilėraštyje „baltas“ žodžiai naujutėliai, nenaudoti, tarsi vaikų žaidimų slaptakalbėje jie prasideda šaknimis *balt*, *būt*, *bult*, *bal*, *bel*, *bil*, *bol*... ir tos morfemos eina per visus žodžius-naujadarus, iš kurių vieni nukapoti, kiti – sukibę po du: destrukcijos ir konstrukcijos polinkis toks būdingas vaikams. Tarp žodžių nei loginio, nei gramatinio ryšio, vien mechaninė garsinė vibracija ir gaudesys, aiškus tik paskutinis žodis „balta“. Stulbinanti savaiminių žodžių rikiuotė, tariamas infantilizmas kuria „nudaiktintą“ pasaulį, o akustinės asociacijos žadina begalinio švytinčio baltumo vaizdą (paslaptis? grožis? įstabumas?) Bet tai tik skaitytojo šokiravimas – nieko iš jo įsivaizduotos semantikos nėra. Tai avangardistinis kūrinys, kur eksperimentuojama su žodžiu, kur garsinis skambėjimas laisvina žodį iš prasmės vergijos. Eilėraštyje, kaip Morkūnui įprasta, suabsoliutintas seksas, tyčia disonuojamas su nesuterštu baltumu:

baltamuoja baltalinoja biltas bendalas
bultima bolana bila¹
(= baltuoja it tiltas balto lino bendras patalas
guli mano mergina miela)

Sunkiausiai iššifruojamas *bendalas* (= bend<ras pat>alas), kur iš dviejų žodžių padarytas trečias, o kitos sintagmos aiškesnės: balovioj (= baltoj lovoj), balroja (= baltas rojus). O eilėraščio mintis – „abala malaba“ (= labai malonu). Visa baltojo pasaulio esmė – vaikiškas veblenimas aistros akimirka. Žinoma, galimi ir kitokie eilėraščio perskaitymo variantai. Šiaip ar taip, triumfuoja nihilistinis kraštutinitumas. Dadaistų, kaip maištininkų prieš meną, moralę ir visuomenę, svarbiausias principas – Dada nieko nereiškia.

[...]

¹ Pranas Morkūnas, *Dainuoja degeneratas: dadaistiški imażinistiniai eilėraščiai*, parengė L. Gudaitis, Kaunas: Nemunas, 1993, p. 39.

Novatoriškos formos *darymas*

[...]

Itin netikėtos formos yra Morkūno vizualioji (figūrinė) poezija. Visai atsisakyta tradicinio eilėraščio užrašymo būdo ir įspūdingas padarymas yra visų svarbiausia. Kūrinys organizuojamas erdvėje taip, kad ne tik kalbėtų, bet ir rodytų, apie ką kalbama. Toks yra simultaninis eilėraštis „smailunėrija“ (žr. p. 69).

Nors šįsyk leksika suprantamesnė nei kituose Morkūno kūrinuose, teksto linijinis perskaitymas dar ne viskas. Čia konstruktyvų vaidmenį vaidina labai supresuoti žodžiai ir avangardistinis konsonantizmas – tai sukuria stiprią fonetinę, ritminę, dinaminę įtampą, perteikia aistrą. Eilėraštis apie kopuliacijos* pajautas išdėstytas plokštumoje taip, kad jo grafinis vaizdas „išviešintų“ giluminį lytinį aktą. Kadangi vizualistų poetų „svarbiausia giminiškoji ypatybė „pasakyti viską išsyk“¹, tad įkomponuojama dar veiksmus bei jutimus fonetiškai ir grafiškai ryškinanti schema. Kalbama vyro (aš) ir moters (tu) vardu. Diskretiškumo tikėtis iš avangardisto nėra ko (ir gyvenimas nediskretiškas), – visas jėgas ir kūrybiškumą jis skiria kuo įžulesniam taisyklių griovimui ir provokavimui, šįsyk – moralinių draudimų bei tautos tradicijų laužymui, įsigalėjusiam poetinių nutylėjimų intymiose scenose atmetimui.

s
smailu
įsismailinai
įsmigai smeigtiniu smaigru
smaiguliuoja
smaigės
smilios
gyslas smaiginėja
raumenis išsmarsto
kriaušiškos krūtys
kauburiuotais elektros cilindriais
džilžgina džiungina džiūsniškai džingina
čiulpiu eterį
įsikandęs čiurnų
smilkališkam svaigumišky
anatomijon susitvonijus
dinderiuota kakofonija
ukštini urbini urvini
\\|/
urščiu
/|\
krutinu krutinu krutinu
smaigyk smaide smaigiai
smigu smaigu
širdį
žarstei žarijas
veidą atšlijęs
smailiai bučiavau

* Kopuliacija (lot. *copulatio* – susijungimas) – dviejų individų susijungimas lytinio akto metu. (Red.)

¹ Е. Штейнер, *Картины из письменных знаков (заметки об авангардной поэзии)*, in: *Сознание в социокультурном измерении: [Сб. статей]*, АН СССР, Ин-т философии, Москва: ИФАН, 1990, p. 45.

tave
smailią¹

Be abejo, Morkūnui artimi dadaizmo vado Tristano Tzara'os (Tristano Tzaros) manifestiniai teiginiai: „Mene Dada suveda viską prie pirmykščio paprastumo. Nori, kad literatūra pirmiausia rašantį patenkintų. Grožio ir Tiesos nėra mene.“² Seksą, avangardistų vis labiau traukiami į modernią literatūrą, Morkūnas ne tik drąsiai daro viešu, žmogišką smalsumą tenkinančiu reginiu, – jis pirmąsyk lietuvių literatūroje eina iki ekshibicionizmo. O ar toks avangardistinis „išdykavimas“ ir vien formalaus išraiškingumo kupinas eilėraštis atskleidžia naujosios epochos dvasią? Be abejo: tai poreikis būti laisvam, numetusiam visus varžtus; tik kūniški džiaugsmas tesą pažinimo vertas dalykas.

(Tačiau kad Morkūno demonstruojamas panseksualizmas yra tik stiprus šokiravimo užtaisas, rodo „smailunėrijos“ žaidimas žodžiais ir galima kita, anaipol ne ciniška, prasmė: „smailiai bučiavau tave smailią“ (= meiliai bučiavau tave meilia), kaip, beje, kituose eilėraščiuose nežymiai prasišviečiantis vis tas pats moters vardas: Janina, Janė.)

Vizualioji poezija, kaip teigia ją tyrinėjęs Jevgenijus Šteineris, yra lūžio, nestabilių ar labai rafinuotų epochų padaras³. Dar vienas Morkūno eilėraštis „bepročio maršas“ savo raiška bei vizualumu – vienas iš neįprasčiausių ir efektingiausių ligtolinės lietuvių poezijos kūrinų. Jis sumontuotas iš deformuotos bepročio kalbos (palaidų garsų, šizofreniškų šūkalojimų, frazių nuotrupų) ir aštriai sulaužyto erdvinio vaizdo. Vėl pateikiamas primityviausias santykis su aplinka. „Gyvenimas atrodo lyg bendra triukšmo, spalvų ir dvasinių ritmų painiava, kurią neklysdamas perima dadaistinis menas su visais sensaciniais savo drąsios kasdienės psichikos šūkais, karštligišku.“⁴ Į nerišlų bepročio vapėjimą („tar-ra-ri-a tar-ta-ri-ta... hor lior lir lir...“) koliažo principu įspraudžiamos tautinio maršo, religinės giesmės, revoliucinės dainos eilutės, bažnyčios varpų skambesys „džvan džvan džvan“, žygio komanda „kolion kolion kolionnnnn“ (= kojon, kojon, kojon). Gausybė asociacijų padeda sukurti groteskišką į daleles subyrėjusio pasaulio, konfliktiškos dabarties, nutrūkusių ryšių, idėjų chaoso vaizdą. Tai Lietuvos gyvenimas iš išvirkščiosios pusės, ką kalbantysis subjektas (dėl savo psichikos būklės jis laisvas nuo sociumo diktato) įvertina savaip – netikėtai žaisminga anagrama: „liavaka ka valiai / liakava vakaliai“ (= lietuviai kvailėliai, lietuviai vaikėliai). Jo nesveikas protas ima rodytis pranašesnis už sveikųjų logiką (juk modernistai beprotybę aukštino), juo labiau, kad iš pačios nesąmonių tirštumos pradeda atsikurti nauja semantinė realybė, turinti aiškų politinį kontūrą:

pirdrož
mynmušžud
beagriaubejonau
nesja
ateitrata
titrampambambum
statrian
tytcingceng
cangt⁵

(Skaityti iš viršaus į apačią:

„pirmyn be abejonės naują ateitį statyt“)

Tad tariamas beprotis galbūt tik išradingas konspiratorius, trokštantis socialinių pokyčių, pasiryžęs iš nuolaužų kurti naują gyvenimą. Morkūno kūrybą pristatęs Gudaitis yra paaiškinęs ir jo radikalias

¹ P. Morkūnas, *Smailunėrija*, in. P. Morkūnas, *dainuoja degeneratas*, p. 28.

² T. Tzara, *Dada*, in „Keturi Vėjai“, 1924, nr. 1, p. 55.

³ E. Штейнер, op. cit., p. 42.

⁴ K. Riha, *Dada (Dadaismus)*, in *Moderne Literatur in Grundbegriffen*, p. 64.

⁵ P. Morkūnas, *bepročio maršas*, in P. Morkūnas, *dainuoja degeneratas*, p. 44.

kairiāšias pažiūras: „Atsimetęs nuo valdančiųjų sluoksnių ideologijos ir politikos, jis ragina revoliuciniu būdu nušluoti tautininkų diktatūrą ir kartu visą kapitalistinę sistemą.“¹

Taigi avangardistiniai tekstai net skaitymo reikalauja kitoniško – kaip viename feljetone anuomet iš „Keturių Vėjų“ šaipėsi Konstantinas Jasiukaitis (Morkūno kūrybos dar nė nežinojo), „iš viršaus, iš apačios, iš pradžios, iš galo, iš vidurio, iš vieno šono ar kito šono – nieko nesuprasi...“²

Tai anaipol nebuvo tušti eksperimentai. Novatoriška forma siekta išreikšti dabartį. XX amžiaus menas turi būti originaliai antikonvencionalus ir sudėtingas, reikalaujantis vaizduotės pastangų, asociatyvaus mąstymo, įžvalgų bei kūrybiškumo. Sudėtingumas – vienas iš gyvenamojo laiko bruožų.

Tačiau ekstravagantiška forma linksta greit virsti pseudoekstravagancija, manieringumu. O ir iš viso avangardistų pastangos specialiai ryškinti techniškuosius dalykus, kad prisižiūrėję pasimokytų kiti rašantieji, ar nebus kūrybos nupiginimas, tam tikras meno diskreditavimas? Pasiryžimas auklėti literatūrą formos naujovių dvasia gana pretenzingas avangardizmo užmojis.

Dalia Strogaitė, *Avangardizmo Sūkurys*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 54–55, 68–72.

¹ L. Gudaitis, *Keistuolio likimas*, in. P. Morkūnas, *dainuoja degeneratas*, p. 44.

² P. Butėnas [K. Jasiukaitis], *Keturi vėjai (Feljetonėlis)*, in „Klaipėdos žinios“, 1924, spalio 24.